

ПРОБЛЕМИ ОЦІНКИ, ЗБЕРЕЖЕННЯ І ВІДТВОРЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ЯК ЖИТТЄВОГО І ВИРОБНИЧОГО СЕРЕДОВИЩА

**Ю. В. РИБАЛКО, кандидат педагогічних наук
А. І. БАРАННИК, аспірант***

**Національний університет біоресурсів і природокористування
України**

У статті досліджено сучасний стан, проблеми функціонування та відтворення природних ресурсів, оцінки соціально-економічного розвитку та збереження ресурсного потенціалу сільських територій. Наведено основні методичні підходи до реалізації комплексної оцінки сільських територій.

Сільські території, комплексна оцінка, ресурсний потенціал, природні ресурси, соціальна інфраструктура

Сільські території є важливою соціально-економічною і екологічною підсистемою суспільства, де зосередженні значні людські, природні і виробничі ресурси та галузі виробництва. Тому, розвиток цих територій значною мірою посилює стан економіки і підвищує рівень життя населення і є основною умовою стабільності держави та зміцнення її продовольчої безпеки.

Природно-ресурсний потенціал сільських територій являє собою спроможність природних ресурсів: лісових, земельних, водних, безпосередньо або опосередковано забезпечувати виробництво сільськогосподарської продукції. Зростаючі темпи використання природних ресурсів агропромисловим комплексом зумовлюють проблему їх відтворення. Нераціональність у використанні природних ресурсів веде до поглиблення негативних екологічних наслідків забруднення довкілля, що вимагає вирішення проблем відтворення ресурсного потенціалу на засадах поєднання раціоналізації та збалансованості природокористування, і в першу чергу в аграрній сфері економіки.

Проблеми природно-ресурсної сфери сільських територій досліджуються в наукових працях таких відомих вчених, як Л.Богуш, О.Булавка, В.Бутенко, П.Гайдуцький, З.Герасимчук, В.Горкавий, Б.Данилишин, Т.Заяць, Р.Косодій, М.Кропивко, А.Малиновський,

*Науковий керівник - кандидат педагогічних наук, доцент Рибалко Ю.В.

В.Месель-Веселяк, Л.Михайлова, В.Онищенко, Б.Панасюк, В.Пиля, І.Прокопа, К.Прокопищак, П.Саблук, В.Трегобчук, О.Цепко, О.Черевко, Л.Шепотько. А.Юзефович, В.Юрчишин та ін.

Метою дослідження є вивчення сучасного стану, проблеми функціонування, та відтворення природних ресурсів, оцінка соціально-економічного розвитку та збереження ресурсного потенціалу сільських територій.

Результати досліджень та їх обговорення. Основні конкурентні переваги України – природний, демографічний, економічний та історико-культурний потенціал сільських територій, раціональне та ефективне використання яких здатне забезпечити стійкий багатогалузевий розвиток, повну зайнятість, високі рівень та якість життя сільського населення.

Підвищення ролі сільських територій в здійсненні стратегічних соціально-економічних перетворень вимагає застосування комплексного інтегрального підходу до розвитку села як соціально-територіальної підсистеми суспільства, що виконує ряд найважливіших народногосподарських функцій, в тому числі виробничу, демографічну, соціально-культурну, екологічну, рекреаційну [1].

Останнім часом поняття «сільські території» широко використовується у науковій літературі, проте визначенні їх сутності, змісту поки що переважає вузькоспеціалізований підхід, тобто кожна наукова дисципліна щодо дефініції поняття «сільські території» виокремлює власні дослідження. Складається невідповідність між практикою застосування цього поняття та ступенем його науково-прикладної вивченості [3].

Сільські території поєднують виробничо-господарські, політичні, соціальні, природні складники, що підпорядковуються органам місцевого самоврядування, органам державної влади, та регулятивним впливом територіальних громад, бізнесу та громадськості. Всі ці складові поділяються на елементи, властивості яких розкривають їх сутність і визначають певні функції сільських територій. Характер цих просторових утворень знаходить свій вияв у тому, що виробничо-господарська діяльність в їх межах відбувається в безпосередньому зв'язку з природним середовищем. Результати цієї діяльності залежать від природно-ресурсного потенціалу, де землі виступають головним засобом виробництва, причому не завжди сільськогосподарського призначення, це залежить від специфіки сільських територій, їх місцевих особливостей.

Сільські території – це не тільки просторовий базис виробництва, а й природне середовище та місце життєдіяльності людей. Саме тому від людини, її культурно-освітнього рівня, професійної підготовки, навичок, вмотивованості, бажання та вміння працювати і

господарювати залежить ефективність використання території. Але, на жаль, 0,5 % українських селян не вміють писати і читати, біля 10 % мають лише початкову освіту. Причому малограмотних знаходяться не пенсіонери, а молоді люди, які народилися в кінці 80-х - середині 90-х років ХХ ст. [5]. Таким чином, сільські території, по-перше, це рослинного, тваринного світу і людина як біосоціальна істота. По-друге, сільська частина території, розміщена у просторі.

Універсальним природним ресурсом є земельні ресурси, які за чинним законодавством визначаються як сукупний природний ресурс поверхні суші - просторовий базис розселення і господарської діяльності, основний засіб виробництва в сільському та лісовому господарстві. Використання земель як територіального базису, природного ресурсу й основного засобу виробництва розглядається в Земельному кодексі України як один із принципів земельного законодавства.

Розвиток лісгосподарської галузі сприятиме не тільки економічному підйому деревообробної промисловості та забезпеченню робочими місцями, що покращить добробут населення сільської місцевості, але і поліпшить екологічну ситуацію в регіоні, виконуючи водоохоронну та водорегулювальну роль, захищаючи ґрунти від зсувів, вітрової та водної ерозії.

Соціальна інфраструктура - важливий компонент соціально-економічного розвитку сільських територій [6]. Як сукупність галузей національного господарства, соціальна інфраструктура потребує узгодженого системного підходу в процесі свого розвитку, що забезпечується за рахунок злагодженості дій всіх органів регіональної та державної влади, самоорганізації територіальних громад, ініціативності бізнесу в питанні розвитку соціальної сфери певних територій.

В сучасних умовах господарювання, формування ефективної соціальної інфраструктури потребує особливої уваги, оскільки обсяг та рівень якості її послуг має суттєвий вплив не лише на гармонійність розвитку демографічних процесів, але і на рівень виробничого розвитку територій. З цією ціллю виникає необхідність формування моделі оцінки рівня розвитку соціальної інфраструктури сільських територій, на основі якої можливе дослідження рівня диференціації її розвитку, складових соціальної інфраструктури та їх взаємозв'язку і взаємодії.

Основними методичними підходами до реалізації комплексної оцінки розвитку сільських територій стали системний, функціональний, програмно-цільовий, синергетичний. Виходячи з положень системного підходу система державного управління розвитком сільських територій розглядається як складна динамічна, цілісна, що складається із керуючої і керованої підсистем, каналу надходження управлінської

інформації, каналу передачі інформації про стан керованої системи керуючої і формує та проявляє свої властивості в процесі взаємодії із середовищем і є при цьому активним компонентом такої взаємодії [7]. Саме системний підхід до вивчення об'єкта дослідження потребує формулювання проблеми, мети та завдань дослідження, структурного аналізу об'єкта, розробки концепції його розвитку, аналізу проблем розвитку та розробки моделей їх розв'язання, синтезу управлінських проблем розвитку сільських територій та прийняття рішень із його забезпечення.

Застосований функціональний підхід зумовив необхідність виявлення особливостей управлінського впливу на функціонування та ефективність розвитку промислових і сільськогосподарських підприємств; відтворення населення сільської місцевості та її демографічного потенціалу; впровадження системи надання соціальних послуг; підтримання екологічної рівноваги, сприятливого для життя і діяльності людини стану довкілля і відновлення природних ресурсів; забезпечення відновлення працездатності, відпочинку та оздоровлення населення у сільській місцевості; збереження та розвитку традиційної культури та окремих їх елементів.

Програмно-цільовий підхід до регулювання розвитку сільських територій адміністративного району передбачає визначення системи цілей, головної мети і проміжних результатів (спеціалізація аграрного виробництва, виробництво продукції в заданому обсязі, терміни поставок, пріоритети), а синергетичний підхід - врахування відсутності чіткої та обов'язкової причинно-наслідкової залежності, стохастичного характеру розвитку природно-господарських систем, ймовірності прояву випадкових різновекторних напрямів розвитку, а також широке залучення поряд із кількісними методами аналізу якісних.

Визначення стратегії соціально-економічного розвитку сільських територій має базуватися на оцінці їх комплексного розвитку. Комплексність розвитку сільських територій визначають насамперед розвиток її економічної, соціальної складових та стан довкілля. Ці складові розвитку передбачають специфічний набір методів дослідження, що ускладнює загальну системну оцінку розвитку сільських територій.

Оцінка економічного розвитку передбачає визначення рівнів забезпечення району природними ресурсами, господарського розвитку, інвестиційної привабливості району, підприємницької активності, розвитку транспортних комунікацій. Основними показниками є: коефіцієнт територіальної різноманітності природно-ресурсного потенціалу [8], частка виробленої валової продукції, яка припадає на одного мешканця району, інвестиції в основний капітал на одну особу, частка малих підприємств у виробництві продукції району, коефіцієнт

Енгеля, який характеризує забезпеченість району транспортними комунікаціями [9].

Оцінка соціального розвитку передбачає аналіз частки та структури зайнятості населення району, оцінку рівня безробіття, рівня середньомісячної заробітної плати, забезпечення населення товарами і послугами та їх доступності. Відповідно показниками, які беруться для аналізу, є частка зайнятих у сільському господарстві, рівень зареєстрованого безробіття, середньомісячна заробітна плата, товарообіг на одну особу, обсяг реалізованих послуг на одну особу.

Оцінка стану довкілля передбачає визначення негативного впливу людської діяльності на компоненти природи, оцінку рівня накопичення відходів. Відповідно показниками, які беруться для аналізу, є викиди шкідливих речовин та парникових газів в атмосферне повітря, утворення небезпечних відходів за класами небезпеки.

Оцінка демографічного стану передбачає аналіз демографічних тенденцій, особливостей заселеності території та людності сільських поселень. Відповідно показниками які беруться для аналізу, є природний приріст населення (в тому числі порівняно з природним приростом усього населення), динаміка чисельності населення, сальдо міграцій сільського населення, його щільність, людність сільських поселень [7].

Функції сільських територій різноманітні та полягають в наступному: виробнича функція - задоволення потреб суспільства в продовольстві та сировині, продукції для різних галузей та видів господарської діяльності; соціально-демографічна функція - відтворення сільського населення, забезпечення сільського господарства та інших галузей економіки трудовими ресурсами, значним людським капіталом; культурна та етнічна функція зберігання самобутньої національної культури, народних традицій, звичаїв, обрядів, фольклору, досвіду ведення сільського господарства та освоєння природних ресурсів, охорона пам'яток природи, історії та культури, розташованих на сільських територіях; екологічна функція - підтримання екологічної рівноваги в аграрних регіонах та на всій території країни, утримання заповідників, заказників, національних парків та ін.; рекреаційна функція - створення умов для відновлення здоров'я і відпочинку міського та сільського населення; просторово-комунікаційна функція - надання просторового базису для розміщення виробництв та обслуговування інженерних комунікацій (доріг, ліній електропередач, зв'язку, водопроводів тощо); функція соціального контролю над територією - сприяння сільського населення державним органам у забезпеченні громадського порядку та безпеки в поселеннях й територіях.

Висновки. Для повноцінного функціонування виробників сільськогосподарської продукції всіх категорій необхідно визначити

напрями земельної реформи, першочергові заходи якої повинні бути спрямовані на проведення інвентаризації земель; розробку експериментальних проектів землеустрою щодо організації територіальних сільгоспприємств; оновлення планово-картографічних матеріалів; проведення нормативної грошової оцінки земель; відродження життєдіяльності на радіаційно-забруднених територіях.

Основними методичними підходами до реалізації комплексної оцінки розвитку сільських територій є системний, синергетичний, функціональний, проблемно-цільовий. Вони дають змогу проаналізувати систему державного управління розвитком сільських територій; визначити систему цілей, головну мету і проміжні результати; врахувати відсутність чіткої та обов'язкової причинно-наслідкової залежності, стохастичний характер розвитку природно-господарських систем, імовірності прояву випадкових напрямів розвитку; виявити особливості управлінського впливу на функціонування та ефективність розвитку сільських територій.

Розглянуті визначення поняття «сільська територія» є узагальненими, роблять акцент або на сільськогосподарський напрямок діяльності цих територій, або розглядаються в розрізі економічного, екологічного, соціального та енергетичного забезпечення, в умовах адміністративно-територіального утворення. Сутність сільських територій, їх диференціація за рівнями і типами дозволяє зробити висновок, що вони є багато функціональною, багаторівневою, біологічною, соціологічною, еколого-економічною системою, яка розвивається у просторі та часі і перебуває під управлінням громадських організацій, бізнесових структур, органів місцевого самоврядування, органів державної влади. Сільські території можна типізувати як природне, виробниче, соціальне середовище, або середовище життєдіяльності в широкому розумінні.

Загальний алгоритм вивчення розвитку сільських територій адміністративного району передбачає оцінку їх загального соціально-економічного розвитку; обґрунтування головних критеріїв діагностики та виявлення чинників, які його визначають; оцінку розвитку основних підсистем; прогнозування їх соціально-економічного розвитку та розробку цільових програм розвитку сільських територій.

Список літератури

1. Прокопа І. Сільські території України: дослідження і регулювання розвитку / І. Прокопа // Економіка України. – 2007. – №6. – С. 50-59.
2. Топчієв О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики: [Навч. посіб]. – Одеса.: Астропринт, 2005. – С. 175-176.
3. Павлов О. І. Сільські урбанізовані зони і ареали як специфічний об'єкт функціонування та управління // Вісник державної служби України. – 2005. – №3. – С. 34-38.

4. Малік М. Й. До питання сталого розвитку сільських територій/ М. Й. Малік // Економіка АПК. – 2008. – №5. – С. 51-58.
5. Барановський М. О. Наукові засади суспільно-географічного вивчення сільських депресивних територій України [Моногр.] / М. О. Барановський. – Ніжин: ПП Лисенко М. М. – 2009. – 396 с.
6. Бородіна О. Сільський розвиток в Україні: проблеми становлення / О. Бородіна, І. Прокопа // Економіка України. – 2009. – № 5 (570). – С. 59-67.
7. Гончаренко І. В. Ретроспектива формування сільських територій регіонів України / І. В. Гончаренко // Регіональна економіка. – 2008. – №3. – С.204-209.
8. Павлов О. І. Сільський розвиток та розвиток сільських територій: процесуальний та об'єктний прояви / О. І. Павлов // Економіка, фінанси, право. – 2009. – № 7. – С. 17-20.
9. Прокопа І. В. Соціальні аспекти розвитку сільських територій / І. В. Прокопа // Економіка АПК. – 2005. – № 11 (133). – С. 48-51.

В статтє исследовано современное состояние, проблемы функционирования и воспроизводства природных ресурсов, оценки социально-экономического развития и сохранение ресурсного потенциала сельских территорий. Приведены основные методические подходы к реализации комплексной оценки сельских территорий.

Сельские территории, комплексная оценка, ресурсный потенциал, природные ресурсы, социальная инфраструктура

Summary. This article explores the current state, problems of work, and restoration of natural resources, evaluation of socio-economic development, conservation and resource potential of rural areas. The basic methodological approaches to the implementation of a comprehensive assessment of rural areas.

Rural areas, integrated assessment, resource potential, natural resources, social infrastructure